

В І Д Г У К

офіційного опонента, кандидата політичних наук, доцента

Воляннюк Ольги Ярославівни

на дисертацію **Розумного Олексія Максимовича**

«Політика пам'яті як складова політики національної безпеки України»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за
спеціальністю 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні
науки)

Сучасні українські суспільно-політичні реалії, як і міжнародний порядок денний загалом, якщо і провокують науковий інтерес до проблем історичної пам'яті, то у їх тісному взаємозв'язку з питаннями національної та світової безпеки. Безумовно демократичний чи посткомуністичні досвіди, усні оповіді про минуле та їх офіційні інтерпретації, етнос, генерація чи гендер спогадів та їх публічне представлення, суперечності медіа-презентацій історичних подій, пам'ять у музеях, архівах, кінематографі – усі ці та подібні сюжети мозаїчним чином формують сучасну історичну пам'ять. Втім усі ці сюжети можуть однаково відігравати як інтеграційну, так і дестабілізуючу роль у суспільно-політичному житті. Відтак постановка проблематики історичної пам'яті в контексті національної безпеки не нова, але у дисертації Розумного Олексія Максимовича «Політика пам'яті як складова політики національної безпеки України» звучить особливо **актуально**, адже на міждисциплінарній хвилі «меморіального буму» акцентує гостру необхідність комплексного аналізу викликів та загроз національній безпеці України у сфері політики пам'яті.

Основи національної безпеки в наш час серйозно підважені порушеннями міжнародних зобов'язань, вторгненнями на територію незалежних держав, «війнами пам'ятей і пам'ятників», агресивними вимогами «відновлення історичної справедливості», загалом нестабільністю й невизначеністю сучасного світу. Пропонована О.М. Розумним дискусія «про національну політику пам'яті і деконсолідуєчі стратегії історизації» тут видається досить актуальною. За визначенням самого автора, «національну» – тому що в масштабах країни головною метою політики пам'яті (memory policy) є

утвердження спільної національної ідентичності. «Деконсолідуючі» – тому що саме такими є наслідки електоральних ігор із пам'яттю в загальнонаціональному масштабі (с. 84). Вочевидь у дослідженні цієї складної діалектики (де)стабілізуючого потенціалу історичної пам'яті можливий пошук оптимальних шляхів відновлення довіри, взаємоповаги у відносинах між державами і народами, в тому числі й культури та етики пам'ятання, права кожного народу на власні національні наративи.

Наукова новизна результатів дослідження не викликає сумнівів. Характерно, що у дисертаційному фонді України за обраною спеціальністю проблеми політики пам'яті розкриваються лише дуже опосередковано. Відомо, що раніше історична пам'ять як предмет самостійного політологічного дослідження розглядалася у дисертаціях за спеціальностями 23.00.01 – теорія та історія політичної науки; 23.00.03 – політична культура та ідеологія ; 23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство. Тож слід відзначити новизну, оригінальність та влучність авторського підходу до проблематики. Адже *конфліктогенний потенціал історичної пам'яті та, відповідно, безпековий компонент національної політики пам'яті* цілком відповідає змістовному наповненню спеціальності (21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки)), визначальна формула якої у паспорті визначається як дослідження політичної безпеки держав – національних політичних та воєнно-політичних інтересів, загроз політичній безпеці України, здатності держави до захисту національних політичних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Імпонують *поняття*, котрими оперує дисертант, і які, власне він, якщо не винаходить самостійно, то серйозно розвиває та запроваджує у вітчизняні студії політики пам'яті. Нашу увагу привертають такі категорії як *«запаси пам'яті»* (сюжети й образи минулого, присутні в суспільній свідомості – с.44), *«стратегії історизації»* (використання історичної пам'яті як ресурсу в поточній політичній боротьбі – с. 51-52), *«канон історичної пам'яті»* (структура моделі історичної пам'яті та ландшафту пам'яті, відносно усталений і внутрішньо узгоджений в межах єдиного наративу набір ключових орієнтирів історичної пам'яті певної спільноти – с. 61), *«репертуар політики пам'яті»*

(набір мнемонічних тем і сюжетів, їх історична обґрунтованість, естетична привабливість, політична коректність, загальна узгодженість – с. 203), «аудиторія політики пам'яті» (готовність індивідів, груп, суспільства сприймати ту чи іншу версію минулого – с. 203). Усі ці категорії для вітчизняних студій пам'яті звучать по-новому, кожне з них могло би стати предметом самостійного політологічного дослідження, а особливою заслугою автора є усвідомлення необхідності давати чіткі визначення пропонованих дефініцій.

У світлі перманентних політико-правових змін в Україні цілком доречним вважаємо реалізований аналіз *інституційної інфраструктури*, що залучається або може бути залучена до впровадження національної політики пам'яті (с. 191-202). Зокрема у дисертації розглядається роль (не)державних інституцій у сфері політики пам'яті: УІНП, Мінкультури, МОН, МЗС, МП, Держкомтелерадіо, Держкіно, НТКУ, Національний банк, Міноборони, місцеві державні адміністрації, Національної академії наук, представників конфесій, громадських організацій тощо. Цінним у цьому зв'язку є висновок про значення держави, що володіє досить різноманітним інструментарієм політики пам'яті. Позаяк О.М. Розумний пише: «...цей інструментарій розпорошений між різними відомствами. Для комплексного і узгодженого його застосування потрібна координація численних міністерств і відомств. Наразі така координація можлива лише на рівні Кабінету Міністрів. Єдиний профільний орган центральної влади (УІНП) не має достатньої ресурсної бази і повноважень, аби перебрати на себе відповідальність за національну політику пам'яті» (с.199).

Загалом досить прогресивною видається постановка питання про аудиторію політики пам'яті. Повністю солідаризуємося з О.М. Розумним у його позиції про специфіку аудиторії як «чинник ефективності національної політики» та необхідність дотримуватися «принципу залучення існуючих ідентичностей». Дисертант слушно зауважує: «Для того, щоб долучити індивіда чи групу до «уявленої спільноти» через спільну пам'ять, національна політика пам'яті має апелювати до вже існуючих ідентичностей і співвідносити

їх із загальноукраїнською. [...] Без належного забезпечення даними соціологічних досліджень ефективний моніторинг і оцінювання політики пам'яті залишаються проблематичними» (с.218). Від себе лише додамо – демократія, якщо вона дійсно репрезентативна, а не імітаційна, вимагає і дбає про публічні та адекватні репрезентації різноманітних досвідів, свідчень, пам'ятей, наративів, в чому й вбачається її особлива цінність для сучасності.

Положення наукової новизни, авторські пропозиції та рекомендації є досить об'єктивними, неупередженими. На основі опрацювання численних *соціологічних опитувань* дисертант припускає, що «російська квазі-ідентичність («радянський народ» / «русский мир») в Україні має обмежений попит, який поступово скорочується». Водночас він застерігає, що подібні тенденції не можуть трактуватися однозначно в умовах тимчасової втрати територій, населення яких традиційно мало прорадянські і проросійські настрої (с. 135-136). Зрештою дослідник слушно констатує, що досі «існує великий простір для критичного діалогу про історію без чорно-білих тонів» (с. 134) , а «ставка на ескалацію «війн пам'яті» очікувано стане пріоритетом російської історичної пропаганди на українському напрямі» (с. 138).

Висновки та рекомендації дисертації мають достатнє **теоретичне, методологічне й емпіричне обґрунтування**, відзначаються достовірністю. Комплекс методологічних підходів у міждисциплінарному та власне політологічному розрізі дозволив О.М. Розумному досягти *мети дослідження* – визначити концептуальні засади політики пам'яті як складової політики національної безпеки України, її цілі, пріоритети та механізмів реалізації. Повнота та наукова обґрунтованість наукових положень, реалізація поставлених завдань базуються на дотриманні принципів науковості, системності, цілісності, історизму, плюралізму, поєднання теорії та практики.

Джерельна база роботи, представлена як вітчизняними, так й іншомовними працями (загалом 307 позицій), що критично переосмислені дисертантом. Чимало наукових напрацювань запроваджується Розумним О.М. у вітчизняний науковий дискурс зі студій пам'яті вперше або більш деталізовано – зокрема дослідження колективної пам'яті про конфлікти ізраїльського

політолога Р. Нец-Зейнгуда (с. 28-29), аналіз посткомуністичних комеморацій американськими політологами Я. Кубік та М. Бернхард (с.31, 51, 53-55, 59), дослідження історичного кіно Є. Ісаєва (с. 120, 127), тематичні положення аналітичного документу Європейського Парламенту від 2013 р. «European historical memory: policies, challenges and perspectives» (с. 31, 51, 56), вибрані статті Міжнародної енциклопедії політичної науки (с. 35), звіт «Українці про історію, культуру та польсько-українські відносини» / raport «Ukraińcy o historii, kulturze i stosunkach polsko-ukraińskich», підготовлений польськими вченими Т. Стрієком, Й. Конечною-Саламатін, К. Захарук від 2017 р. (с. 209) та ін.

Дослідження структуроване (анотації, вступ, чотири розділи, поділені на десять підрозділів, висновки до розділів та загальні висновки, список використаних джерел, додатки). Дисертація співзвучна динамічним суспільно-політичним і геополітичним трансформаціям сучасності, приваблює чутливістю до мінливого світу політики, особливою увагою до історичних і поточних подій, викликів політичної кон'юнктури, що безпосередньо торкнулися проблем політики пам'яті як частини національної безпеки. У дисертації вагоме місце відводиться ретроспективному аналізу окремих аспектів в хронології політики пам'яті України – з'ясуванню ключових подій, основних суб'єктів, їх стратегій, логіки розгортання відповідних політичних відносин і процесів. Приміром, авторську концепцію суттєво збагачують аргументами історичні екскурси у стратегії «акторів на українській арені історичної політики протягом останніх десятиліть» (яким майже цілком – с. 91-113 – присвячується підрозділ 3.1. «Інструменталізація історичної пам'яті у внутрішньополітичній боротьбі»), або детальна оповідь і осмислення ключових сюжетів українсько-польського конфлікту пам'ятей (підрозділ 3.3. «Конфлікти пам'яті як деструктивний чинник міжнародних відносин», с. 144-156).

Про повноту викладу результатів дослідження в опублікованих працях, фахову підготовку дисертанта свідчить участь у численних наукових конференціях всеукраїнського та міжнародного рівня, теоретичні статті у наукових збірках, вісниках і журналах. Основні теоретичні положення дисертації відображено у 11 публікаціях, в тому числі: 4 статтях – в українських

фахових виданнях із політичних наук, 1 статті – в іноземному фаховому виданні, 5 тезах доповідей у матеріалах конференцій.

Результати дослідження мають безумовне **теоретичне і практичне значення**, що полягає в осмисленні й обґрунтуванні актуальних інтересів і суперечностей, практичних методик і рекомендацій щодо національної політики пам'яті як галузі публічної політики. За вдалої візуалізації теоретичний матеріал може застосовуватися під час підготовки навчальних курсів: політології, студій політики пам'яті, державного управління, основ національної безпеки та інших. Загалом такі фахові дослідження є, дійсно, резонансними, провокують до «здорового» діалогу щодо спірних сторінок минулого із залученням державних діячів, експертів, політиків, громадських активістів, мас-медіа, науковців, освітян.

Поряд зі здобутками, очевидними позитивними аспектами дослідження, окремі його положення, на наш погляд, є **дискусійними** та потребують уточнення чи подальшого обговорення.

1. У контексті проблем національної безпеки доречно, на наш погляд, замислитися над перспективами та ризиками, тими «пастками», що виникають із застосуванням самого концепту «політика пам'яті». Використання цього словосполучення щораз потребує адекватного його обґрунтування, особливо у прагненнях охопити множинність пам'ятей, всю багатогранність процесу суспільного пригадування. Адже на широкий загал пам'ять сприймається як сутність, передусім, індивідуальна, ментальна, нейронна, пов'язана з роботою людського мозку. Тож будь-які спроби її політичного врегулювання викликають певне занепокоєння, несприйняття, оживлюють відповідні асоціації з тоталітарного минулого. Переслідуючи загалом благородні цілі (легітимації цілісності і суверенітету Української держави; культивування солідарності, братерства, взаємної відповідальності; синхронізації системи цінностей громадян через спільне переосмислення «уроків історії» – с.165), чи не було би на майбутнє безпечніше послуговуватися змістовно близькими, але гнучкішими

поняттями «меморіальна політика» або «мнемоісторичний менеджмент», що також уможливили б максимальне розділення politics і policy.

2. У продовження теми понятійно-категоріального апарату дослідження, відмітимо, що розділ I. «Теоретико-методологічні аспекти дослідження політики пам'яті» (с. 22-58) детально розкриває існуючі концепції, наукові погляди та базові категорії студій пам'яті, але меншою мірою описує методологічну складову політологічного дослідження цього феномену – методи, принципи, інструментарій, техніки аналізу політики пам'яті. Водночас саме методологічний арсенал політичної науки є досить перспективним у цій сфері наукового пошуку. Він зокрема дозволяє відрізнити поняття «конфлікт пам'яті» (складний, вразливий психологічний стан людини, зумовлений нашаруваннями взаємовиключних уявлень про минуле) та «конфлікт пам'ятей» як політичний конфлікт, предметом якого є репрезентації минулого різними суспільними групами (див. напр. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. К. 2013).

3. У подальших наукових дослідженнях заради всебічного охоплення предметного поля можливо варто конкретизувати, чіткіше розмежувати ключові для національної безпеки проблеми: виклики та ризики національної політики пам'яті; її загрози та джерела цих загроз, вразливі сторони, «подразники» історичної пам'яті; рівень загроз національній безпеці у сфері історичної пам'яті та, власне, критерії його визначення. При цьому в межах кожної з означених проблем було би доречно окремо вести мову про їх внутрішньо- та зовнішньополітичні виміри, а відтак і стратегічні та пріоритетні інтереси (індивідуальні, національні, регіональні та глобальні) у цій сфері. Можливо це досить умовна модель, що, позаяк, допомогла б врахувати і класифікувати, наприклад, такі характерні для нашого часу проблеми національної безпеки як «терор спогадів», окупаційна історична політика, неоднозначна роль академічної спільноти істориків у конфліктах пам'ятей, окремі випадки фізичних нападів на голову УІНП чи будівлю Інституту тощо.

Наведені міркування є, одночасно, досить дискусійними та не впливають на загальне позитивне враження від дисертації О.М. Розумного, на її наукову та практичну цінності. Загалом, предмет (роль політики пам'яті у забезпеченні національної безпеки України) та об'єкт (політика пам'яті як феномен суспільно-політичного життя) дослідження відкриває нові горизонти розуміння теоретичних і практичних основ національної безпеки держави.

Дисертація відповідає паспорту обраної спеціальності, актуалізує подальші наукові пошуки як у її межах, так і за суміжними напрямками. Робота виконана на належному теоретико-методологічному рівні, апробована на авторитетних наукових заходах, є цілісною та завершеною. Текст автореферату й публікації відповідають змісту дисертації.

Представлена до захисту дисертація **Розумного Олексія Максимовича** «Політика пам'яті як складова політики національної безпеки України» є самостійним і оригінальним науковим дослідженням, яке містить раніше не захищені наукові положення, отримані автором, нові науково обґрунтовані результати в галузі політичної науки.

Дисертація та автореферат відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України, «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а здобувач **Розумний Олексій Максимович** заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки).

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ –

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

О. Я. ВОЛЯНЮК

